

Zkorumpovaná pakáž: eristika vybraných fragmentů současného demagogického diskursu

// Corrupted Scum: Eristics of Selected Fragments of Contemporary Demagogic Discourse

Martin Švantner

Západočeská univerzita v Plzni

ABSTRACT

Presented theoretical essay draws on perspectives of critical theory of media (J. Habermas, T. W. Adorno) and social philosophy (S. Žižek) with an emphasize on the ethical dimension of communicative action. The aim of the text is to address – through the prism of critical theory of argumentation (D. Walton) – selected rhetorical strategies of the contemporary Czech political discourse, which gains its persuasive power and common figures from the matrices of so called Ur-fascism (U. Eco).

KEYWORDS

Eristic – media argumentation – rhetorical analysis – theory of argumentation – fascism – semiotics of culture – critical theory – pragma – dialectics – Jürgen Habermas – Umberto Eco – Douglas Walton

1. Úvod: Muži, kteří nenávidí ženy

Začneme-li tuto kritickou reflexi vybraných aspektů demagogického diskursu českého mediálního prostředí úvodní ilustrací, můžeme si vypůjčit obraz z hollywoodského snímku Davida Finchera natočeného na motivy detektivního thrilleru S. Larssona *Muži, kteří nenávidí ženy* (*Män som hatar kvinnor*, 2005). Vyšetřující novinář Mikael Blomkvist při prohlídce podezřelé haciendy zjistí, kdo je vrah, přičemž je vyrušen samotným zločincem. Mikael nepozorovaně prchne na přilehlou zahradu, kde se tvář v tvář s kriminálníkem setká. Zabiják a násilník Martin Vanger (ve filmu portrétovaný S. Skarsgårdem) Mikaela „pozve na skleničku“ a detektiv, který pozvání přijme, je po chvíli omráčen a uvržen do zločincova sklepení. Zločinec se pak během mučení podivuje nad tím, jak je možné, že sociální tlak reprezentovaný nutností dostat konvencím, tedy jistá „ješitnost“ sociálně vynucené interakce, zcela potlačí novinářův pud sebezáchovy.

Na jedné straně zde máme ilustrativní ukázkou vulgarizace toho, čemu lze říci radikální sociální konstruktivismus: sociální skutečnost se neřídí „biologickými“ pudy, ale neustálým sociálnědialogickým smlouváním, kdy z detektivova jednání plyne to, že zachování vlastního života je nakonec méně důležité než dostat bontonu. Tedy i masovému vrahovi je nutné přiznat morální kvalitu hostitele.

Na straně druhé lze Mikaelovo jednání pochopit i z odlišné perspektivy, nebo přinejmenším stávající perspektivu posunout – detektiv byl vrahem přemluven. Po-

sunout perspektivu hodnocení této situace lze z hlediska, jež na začátku svého spisu o eristické dialektice akcentuje A. Schopenhauer: základním pudem vedoucí naše domlouvání není vůle k pravdě, ale právě bytostná ješitnost a touha získat v každé řečové interakci převahu. Klíčová je vůle k vedení dialogu s výhledem na vítězství (Schopenhauer, 1994, s. 12).

Tento text si tak klade za cíl poukázat právě na persvazivní¹ argumentační techniky šířené prostředky masového sdílení napříč politickým diskursem, které lze shrnout pod zastřešující termín *eristické*.² Tedy takové rétorické techniky, které ješitnost neberou jako něco, co je v rámci diskuse nevhodné nebo nemístné, ale naopak žádoucí, ať už z hlediska apelu na druhé, či jako zaštiťující *ethos* mluvčího. Jinými slovy, výchozím tématem tohoto teoretického pojednání je proměna diskursivně konstruované skutečnosti standardní politické rétoriky, která postupně absorbuje a osvojuje si eristické persvazivní techniky tzv. radikálních politických subjektů. Zdá se, že tyto komunikační strategie se během posledních let nepovažují za „ješitné“, ale staly se nejen standardní součástí, ale centrálními strategiemi nastolování politické agendy. Níže si poukážeme na diskursivní koreláty těchto, hlavním politickým proudem standardizovaných, technik, které lze prozatím shrnout jako *fašizující*. Jedná se o (*arché*)typy rétorických figur, které se nápadně podobají jak rétorice historických autoritářských a totalitních (ať už otevřeně fašistických, nebo „státně kapitalistických“) systémů, tak eristice současných radikálně pravicových antisystémových politických uskupení.

Teoretickými východisky pro tuto esej jsou především základní texty tří generací frankfurtské školy³ (od T. W. Adorna přes J. Habermase k A. Honnethovi), která věnovala dnes již kanonické studie tomu, jak se v narativech politické rétoriky artikuluje fašizující a fašistická ideologie. Tu lze v rámci teorie komunikace předběžně vymezit negativně, tedy jako opak toho, co Habermas nazval komunikativním jednáním (Habermas, 1981). Druhým pilířem této úvahy jsou práce z oboru teorie argumentace a rétorické (diskursivní) analýzy a pragmatického přístupu k neformální logice D. Waltona (Walton, 2008). V otázkách analýzy fašizujících tendencí kódovaných v různorodých persvazivních a kvazi-argumentačních figurách jsou východiskem pojednání z oblasti kritické logiky kultury a sociální sémiotiky U. Eca (Eco, 1995, 2008, 2013, 2014). Sémiotická perspektiva je zde záměrně naivní, instrumentálně použitá pro naše východiska. Obecnou perspektivou je fakt, že řečové jednání se evidentně

¹ Z lat. *persuadere*. Jedná o vědomé užití znaků (ať už mluveného slova, textu, nebo obrazu) se záměrem ovlivnit něčí přesvědčení, jednání, postoje a rozhodnutí.

² Eristikou lze označit nejučtější užívání kvaziargumentů, paralogismů a dalších klamavých rétorických figur vedoucích k vyvrácení oponentova stanoviska. Autorem termínu (stejně jako dalších jako rétorika, dialektika a logika) je nejspíše Platón, který představuje tento druh agonální rétoriky v dialogu *Euthydemos* (více viz Charvát, Karla a Švantner, 2015; Borecký a kol., 2011).

³ „Tím, co zakládá jednotu kritické teorie (...) je myšlenkový model křížení teorie a dějin: ať už v pozitivní formě u Marcuseho nebo Habermase, ať už v negativní formě u Adorna nebo Benjamina, stále tvoří pozadí různých návrhů představa, že dějinný proces vzdělávání byl deformován společenskými poměry a to způsobem, jenž se dá napravit pouze praxí“ (Honneth, 2011, s. 35). My zde budeme zkoumat právě „diskursivní praxi“ vybraných eristických figur.

artikuluje jako diskursivní struktura specifických figur komunikující kulturně zakotvené symboly.⁴

1. 2. Komunikativní jednání jako ideál a kritická metoda

Zdá se jako evidentní, že normativní ideál komunikativního jednání, který představil v osmdesátých letech J. Habermas (Habermas, 1981)⁵ jakožto úběžník posuzování rozměrů politické diskuse, došel vzhledem k nedávným politickým událostem na hranici svého zhroucení. Za příznak otřesu normativními ideály diskuse lze považovat mj. zvolení D. Trumpa nebo M. Zemana prezidenty. Je třeba rozhodně předeslat, že není cílem tohoto pojednání někoho označit jako „fašistu“⁶, či dokonce posuzovat důsledky a dopady řečového jednání radikalizované rétoriky hlavních politických proudů. Cílem tohoto textu je spíše rozkrýt některé ideologické základy radikalizovaných/standardizovaných diskursů a ukázat, že je zde demokraticky zvolená postava vůdčí politické síly těšící se široké podpory veřejnosti, která buď nepokrytě používá otevřeně agresivní rétoriku vůči náboženským aj. menšinám (jako v případě Trumpa),⁷ nebo např. vystupuje jako agitátor brutálně represivních režimů (od Čínské lidové republiky, která evidentně brutálně decimuje náboženské menšiny,⁸ se lze učit jak „stabilizovat společnost“).⁹ Rétorická analýza nám dovoluje ukázat, že se otevírá komunikační prostor, ve kterém se jako základní operační modus objevuje možnost jednak legitimizace nenávistné ideologie, jednak možnost sociálně široké identifikace s tímto typem eristik.

Pokud rozšíříme to, co M. Horkeheimer charakterizoval jako základní charakteristiky demagogického diskursu (Stirk, 1992, s. 204), tak je to: i) kvalitní *spin do-*

⁴ K této problematice viz Švantner, 2017.

⁵ Pokud rámcově shrneme Habermasovu perspektivu, která je do velké míry syntézou německé lévinasovské (tj. eticky-normativní) orientované fenomenologie, deweyovského a griceovského pragmatismu a pochopitelně nese stopy kritiky Adornovy negativní dialektiky, jde o to, že základem pro komunikativní jednání je dialog jakožto základ pro porozumění mezi aktéry. Komunikativní jednání pak generuje racionalitu a funkční sociální vztah., přičemž pro komunikující aktéry je primární snaha se „domluvit“ (srov. zde Griceovy komunikační maximy, Grice 1975); jednat smysluplně s cílem porozumět „sobě i druhým“. Komunikativní jednání vyrůstá a formuje životní svět aktérů, který je dialektickým vztahem osobního a veřejného (je spojen s účelově racionálním jednáním), které se váže k systému symbolických médií komunikace (médiá jako instituce, moc a peníze, Luhmann 2002). Komunikativní jednání je charakteristické procesem, při kterém aktéři dojednávají sociální realitu.

⁶ Je třeba se vyhnout neplodnému, tj. esenciálnímu „nálepkování“, které je mnohdy vlastní demagogické rétorice, která nešetří pojmy jako „extrémistické neziskové skupiny“, „kulturní neomarxisté“, „LGBT lobby“ apod. Viz <http://www.reflex.cz/clanek/komentare/68975/nova-zmatena-moda-boj-proti-udajnemu-neomarxismu-v-evrope.html> (29. 5. 2017).

⁷ <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/28/trump-immigration-ban-syria-muslims-reaction-lawsuits> (29. 5. 2017).

⁸ Srov. např. Lucas & Robinson, 2004.

⁹ Viz <http://echo24.cz/a/wBvUC/prijel-jsem-se-od-vas-ucit-rekl-zeman-v-cine-doslovny-prepis-rozhovoru> (29. 5. 2017).

¹⁰ Jako např. přesunutí důkazního břemene. „Za pozždění prezidentského speciálu mohou dispečerů“, http://zpravy.idnes.cz/zeman-zpozdeni-rizeni-letoveho-provozu-ceska-delegace-kovac-pohreb-11c-/domaci.aspx?c=A161014_154238_domaci_san (29. 5. 2017).

ctoring,¹⁰ ii) excesivní užívání superlativ (či dalších specifických figur, jako jsou anaforické výroky, litotes, hyperbolická vyjádření atd.),¹¹ iii) sebeidentifikace vůdce s lidem,¹² iv) prezentování výroků jako bezpochybných (protože tam, kde se pochybuje, je „zrada“, případně „kampan“),¹³ iv) masivní konspirace proti „nám“.

Jistým klíčem – nebo jedním z klíčů – k rozpoznání specifíků falativního (*fallacy*) argumentačního chování je obrat argumentace od argumentu *ad rem* k argumentu *ad hominem*. Jinými slovy obrat od argumentace snažící se věci zdůvodnit, popsat příčiny, případně důsledky, a vyhnout se jak emocionálnímu zabarvení, tak invektivám k formě soustavy výroků, která nejenže namísto zdůvodnění invektivy používá, ale zároveň z těchto invektiv vyvozuje další důsledky.

1. 3. Příklad *ad hominem*

„S fašistou se nedá příliš hovořit. Pokud začne mluvit někdo jiný, považuje to za nemístné přerušování. Je nepřístupný rozumu, protože rozum je pro něj pouze neústupnost ostatním.“

(Adorno & Horkheimer, 2009, s. 204)

V českém prostředí mohou být příkladem argumentace *ad hominem* konkrétní výroky ministra financí Andreje Babiše. Novinářka České televize pokládající otázku, která je kódována právě v rámci komunikativního jednání (chce po ministrovi zdůvodnění jeho příjmů, chce v rámci dialogu porozumět jednání druhého), je však namísto odpovědi napadena na několika úrovních:¹⁴

i) Novináři (kladoucí „zrádné otázky“) jsou označeni za „zkorumpovanou pakáž“, tj. za někoho, kdo nejenže je nedůvěryhodný (protože je zkorumpovaný), ale je i „pakáží“; tj. je nízký „rodem“, je „spodinou“. V dalších konotacích jsou pak novináři někým, kdo implicitně škodí společnosti.

ii) V druhém plánu je novinářka označena jako někdo, kdo je „objednán“ neznámou, ne-lidskou veličinou, která *a priori* ubližuje respondentovi. Andrej Babiš tak v jedné invektivě spojuje vyloučení druhého z dialogu s další častou figuru podobně demagogických prohlášení, totiž s konspirací. Jinými slovy: upírá komunikujícímu subjektu nejen status legitimního mluvčího, ale i svobodnou vůli či vůli k dialogu vůbec. Dotaz totiž nepochází od druhého (reportérky), ale odněkud z hlubin domnělého spiknutí, nebo jak uvádí Andrej Babiš: „kampaně“ (tedy tažení proti jeho osobě).¹⁵

Ačkoliv v procesech mediální a politické komunikace je perspektiva komunikativního jednání jakožto normativního ideálu v jistých ohledech neudržitelná, stále

¹¹ Např. tvrzení, že věc analýzy vedení hybridní války je „móda“, která pouze navrhuje rozpočet „pochybných“ úřadů.

¹² Vůdce hovoří newspeakem, tj. oldspeakem: mluví jako člověk z lidu, který není svazován „politickou korektností“.

¹³ Bezpochybná a nefalzifikovatelná se zde např. jeví „prezidentská paměť“ v případě dehonestace F. Peroutky.

¹⁴ <http://zpravy.e15.cz/domaci/politika/video-jste-zkorumpovana-pakaz-vyjel-babis-na-novinaraku-ctptala-se-na-jeho-dluhopisy-1328279> (29. 5. 2017)

¹⁵ V tomto je dále ilustrující stížnost, kterou podal ministr na reportáž ČT, která údajně manipuluje veřejným míněním, má politický podtext a hlavní náplní je skandalizace a dehonestace jeho osoby.

platí za klíčový interpretační a kritický nástroj, který přináší řadu výhod. Tou základní je právě rozpoznání rétorických strategií, které lze nazvat jako trendy vedoucí k udržování fašizujícího *statu quo* komunikace, který jde přesně proti zásadám, které by měly dialog naplňovat. Je třeba jedním dechem dodat, že právě kritická teorie má své nezastupitelné místo v sociologické analýze toho, co fašismus představuje (mj. násilnou ideologii realizující se v komunikaci, která je právě specifická apriorním vyloučením Druhých z procesu komunikace)¹⁶ a jak jej lze rozpoznat. Nikoliv však v jeho esenciálním rozměru, ale v rámci jeho intenzity působení. Je třeba dodat, že je sice pravda, že označení „fašistický“ se skrze invektivní užívání v mnohém vyprázdnilo, nicméně z hlediska sociálních věd jde o jeden z nejstudovanějších fenoménů dvacátého století, vzhledem k němuž sociálněvědní a humanitněvědní perspektivy disponují celou širokou škálou analytických nástrojů – nejde tedy pouze o falativní formu argumentu.¹⁷ Níže tematizujeme některé matrice diskursu, který co do svého projevu a konstrukce v těžkém průmyslu komunikace (McLuhan in Eco, 2014, s. 135) vykazuje fašizující tendence. Jak si ukážeme, nejde v podstatě o nic nového, nicméně jak podotýká M. Walzer (Walzer, 2000, s. 13), „[k]aždá jednou odhalená morálka může být odhalována neustále nově“.

2. Matrice komunikačních strategií věčného fašismu: k radikalizaci standardního politického diskursu

Pokud bychom chtěli shrnout tendence radikalizace standardního politického diskursu, lze s jistým nadhledem poznamenat, že Evropou obchází strašidlo fašismu¹⁸ – pokud bychom zde následovali metaforiku J. Derridy (Derrida, 1993; srov. Glucksmann, 2004, s. 184), jedná se specificky o ducha neboli „spektro“, tedy zvláštní případ nemrtvé „ne-existence“. Specifika tohoto ducha, tohoto fantasmatu, které sní vždy určitá část (nejen) veřejných činitelů demokratického zřízení a které funguje jako jistá matrice pro demagogické rétorické strategie,¹⁹ zdůraznil U. Eco ve slavném článku *Eternal Fascism: Fourteen Ways of Looking at a Blackshirt* (Eco, 1995) a do velké míry dále analyticky rozvedl v soboru kulturně kritických novinových statí nazvaném

¹⁶ Jak si všímají již (Adorno & Horkheimer, 2009) a rozvíjí (Bauman 2003).

¹⁷ Když se oponentovy argumenty zpochybní tím, že se mu přiřadí příslušný label, a tím se „automaticky“ potře jako pochybný a nedůvěryhodný: např. „sluníčkář“, „levičák“ apod. Je evidentní, že předním českým spin doktorem užívajícím tyto figury je stávající prezidentský mluvčí (pražská kavárna).

¹⁸ Ať už máme na mysli hnutí reprezentovaná politiky typu Norberta Hofera, Marine Le Penové či Geerta Wilderse, italskou Ligu severu, nebo strany operující na hranici populismu, kde se prezentující projeví buď otevřeně agresivní rétorikou namířenou vůči stávajícímu uspořádání, nebo rétoriku exkluze kódují do stále „přijatelnějších“ témat: „Událostí roku 2006 byl vstup protiimigrační politiky do hlavního politického proudu a nakonec přestřižení pupeční šňůry, která ji spojovala s extrémní pravicí. V novém duchu hrdosti na vlastní kulturní a historickou identitu začaly hlavní politické strany od Francie po Německo považovat za přijatelnější tvrzení, že imigranti jsou hosté, kteří se musí přizpůsobit kulturním hodnotám, jež definují hostitelskou společnost – Je to naše země, milujte ji, nebo odejděte.“ (Srov. Žižek, 2013, s. 123, kurzíva MŠ).

¹⁹ Ostatně jedním z rozměrů Derridovy hry s tímto pojmem je právě ironizace romantizujících velkých systémů operujících s metaforikou „ducha“ (doby, národa atd.)

Poznámky na krabičkách od sirek (Eco 2008) a ve sborníku kratších textů *Vytváření nepřítelů* (Eco, 2013). Eco se pokusil navrhnout jistou strukturu, *typy* základních schémat, která, i přes různorodé historické *tokeny*, vykazují jisté společné charakteristiky a mají společný *tone*. Jeho metodologický přístup tak sdílí mnohé s perspektivou výše zmíněného *Institutu pro sociální výzkum*, jmenovitě s představou, že podobně jako se v dějinách varíují jisté aspekty instrumentálního rozumu, „věčně se navracejí“ i různé podoby fašizujícího rozumu, který se artikuluje skrze specifické (a často i mezi sebou kontradiktorní eristické) strategie.

Eco nejprve poukazuje na fenomén kultu tradice,²⁰ který je esenciálně spojený jednak s romantizující představou nezkaleného počátku (*Ursprung*) a v druhém plánu pak s patosem návratu do dob, kdy vládl pravý řád,²¹ jako tomu v českém prostředí je například v případě navracejícího se mýtu zlaté *první republiky*. Ve vulgarizované a radikální podobě se pak lze setkat s typy různých výroků, že vlastně za komunismu „nebylo tak špatně“ a nacismus (případně český fašismus) měl své klady spočívající v důrazu na „pořádek“ a „tradiční hodnoty“.²²

Ekovu perspektivu lze v tomto směru (pronásledování „ducha“ fašismu) rozšířit o E. Canettiho poznámku z díla *Masa a moc* (Canetti, 2007), že každý politický diskurs počítá s „masou mrtvých“: „předků“, „našich rodičů“, kteří nám zde zanechali naši „zem“, apod.; či počítá s „masou neviditelných“ nepřátel (v českém kontextu např. „uprchlíků“). Jak Canetti uvádí: „Staří Bečuánci, stejně jako ostatní jihoafričtí domorodci, věřili, že veškerý prostor je plný duchů jejich předků“ (Canetti, 2007, s. 87). Diskursivní strategie „neviditelného symbolu“ je zaměřena jak do minulosti, tak do budoucnosti. Canetti dodává: „[P]ro většinu z nás se vojska mrtvých stala prázdnou pověrou. Platí však za ušlechtilou a rozhodně ne zbytečnou snahu předvídat citem masu nenarozených, přát jim všechno dobré a připravovat pro ně lepší a spravedlivější život“ (Canetti 2007, s. 92). Dále na příkladu spermatu (masy potenciálních životů, která je viděna pouze mikroskopem) pak dovozuje třetí typ neviditelné masy spojené s biomocenskou perspektivou. Metaforika patosu je tak rozšířena jak o starost o minulost našich předků, tak o budoucnost potomstva, které je odvislé od zdraví, a doslova od správné potence národa.

Toto sepětí „tradičního“ a „neviditelného“ pak představuje matici mnohých ideologických figur sloužících k vyloučení z diskursu na základě odmítnutí „dekadence stávajících politických/kulturních aj. elit“, které nedosahují vysněných elit minulosti a zároveň degradují budoucnost. Vykoupením z této dekadence pak je právě návrat k hodnotám, které pochopitelně nejlépe artikuluje a zároveň představuje daná fašizující nebo demagogická ideologie. Patos důrazu na jedinou správnou ideologii se pak esenciálně pojí s druhou figurou věčného fašismu, kterou Eco popisuje jako iracionalismus spojený s odmítnutím modernismu a jeho technokratického světa.

Nejprve je třeba doplnit, že samotná kritická teorie je často pojmána právě jako

²⁰ Přesnou genealogickou analýzu tradicionalismu a jeho sepětí s výkonem moci v rámci rasismu, nacismu a fašismu podává mj. (Foucault, 2005; srov. zejména Foucault, 2005, s. 71, 84–85).

²¹ Srov.: „Minulost nese s sebou tajný index, jenž ji odkazuje ke spáse“ (Benjamin, 2011, s. 307).

²² Podobně jako je mohou symbolizovat „Kotlebovy hlídky“, viz <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/2011309-kotlebovy-hlidky-ze-slovenskych-vlaku-nezmizely-tvari-se-ze-se-jen-vozi> (29. 5. 2017).

kritika technicky instrumentalizovaného, konzumně atomizovaného světa. Zde se však jedná o formu spjatou s apriorním komunikativním odmítnutím diskuse, kterou jsme nastínili v úvodu. Lze to vyjádřit lakonicky právě jako proponování představy, že moderní instituce jsou nutně ovládané „prohnilými elitami“ a jedinou možností je obrát k *Blut und Boden* (krvi a půdě, srov. Eco, 1995) či k čistému ideálu křesťansko-evropských hodnot, které jsou v rámci demagogické rétoriky stejně neviditelné (resp. využívané jako floskule) jako masy či vlny²³ rozličných migrujících „duchů“.

Nespokojenost s elitami a odkaz na ctnostné masy předků pak pochopitelně implikuje nutnost konat. Eco poznamenává, že tento iracionalismus závisí na figuře „akce pro akci samotnou“, kde kritická reflexe představuje slabošství, zbabělost a v druhém plánu obecnou nedůvěru vůči intelektuálům. Jednání bez myšlení se tak redukuje na bytostnou autoritu: každý má přeci právo vlastnit zbraň (a je třeba zakotvit toto právo v ústavě) a bránit se neviditelným, konspirujícím hrozbám. Kdo je mladý intelektuál, navíc „zelený“, je podezřelý a je třeba se na něj dívat s „otcovským“ nadhledem. Kritický intelektuál (z „pražské kavárny“), jehož způsob kritiky neodpovídá diskursivním regularitám dané fašizující ideologie (je *diversifikujícím elementem*), je tak často portretován jako „zrádce“ lidu, tradičních hodnot, ten, kdo nemluví jazykem masy atp.²⁴

Jak dodává Eco (1995, s. 13): „[P]roto je nejtypičtější znakem historického fašismu apel na frustrovanou střední třídu, která trpí ekonomickou krizí nebo se cítí politicky ponížena a obává se tlaku nižších sociálních skupin [...]“. ²⁵ Fašismus „zítřka“ tak podle Eka nalézá své publikum v této třídě, která si není jistá svojí sociální identitou. Odtud ostatně zřejmý úspěch českého (*catch-all*) politického hnutí, které rétoriku staví právě na směsi adorace „efektivního“ ekonomického úspěchu („Nekecáme, makáme.“) spojeného se skrytým nacionalismem („každý, kdo se zde narodil, má právo být součástí naší rodinné firmy“), přičemž všichni, kdo nejsou v této „firmě“, jsou nepřátelé (jsou zaplacení a vedou proti „nám“ kampaň, ať už na lokálním, či mezinárodním poli).

Další centrální figurou, figurou strachu z jiného, která dává povstat celé (použijeme-li ironické označení) *falanze* falacií, je již tematizovaný strach z jiného, z jiné neviditelné, *a priori* nepřátelské masy. Dnešní muslimové jsou tak – podobně jako židé a jako intelektuálové – zároveň vnějšími i vnitřními nepřáteli. Potom je tedy „Hrad“, který je podle mluvčího „místem svobodného myšlení“, „ostřelován“, zatímco je hrdinně bráněn proti stejně neviditelným konspirujícím masám nebo menšinám. *Zří mě!*

²³ K metaforice diskriminační rétoriky srov. (Reisigl & Wodak, 2005, s. 59).

²⁴ „Politickými tábory vytrubovaná nesmiřitelnost je ideologií slepé mocenské konstelace“ (Adorno & Horkheimer, 2009, s. 199–200).

²⁵ Srov. zde Žižkovy poznámky (které jsou v podstatě parafrází pasáží z Dialektiky osvícenství) o politickém protestu, který podle něj není protestem proti bezútěšné realitě, ale protestem proti vlastní zkušenosti této bezútěšné situace, jejíž smysl je zprostředkován jazykovou symbolizací (Žižek, 2013, s. 64). Srov. dále klasickou studii R. Barthes (Barthes, 1994, s. 84). Z historicko-antropologické, sémioticky orientované perspektivy je téma frustrace sociální skupiny mediované skrze specifický diskurs pojednáno podrobně např. R. Darntonem v jeho slavném rozboru Velkého masakru koček (Darnton, 2013); dále srov. Honnethovu historicko-sociologickou analýzu uznání (Honneth, 2010).

Pokud Ekovu perspektivu rozšíříme, pak stoupenci fašizujících hnutí jsou „uraženi“ jak okázalostí bohatství jiných, tak okázalostí vědění intelektuálů (tedy *a priori* zrádců, kteří často tvrdí něco jiného než stávající ideologie propagovaná např. konspiračními weby). Eco podotýká, že rétorika zde funguje dvojitě: je třeba utvrzovat stoupence o jejich síle a možnosti přemoci nepřítele, stejně jako je třeba prezentovat jistou slabost, která vede k nutnému posilování (ozbrojování se vůči blížícím se nájezdům „barbarských hord“) a permanentnímu boji s „mazanou“, „zkorumpovanou pakáží“. Příslovečným světloňosem je zde vůdce/hrdina, který s nepřítelem vede neustálý boj a brání Hrad. Jak Eco uzavírá (Eco, 1995, s. 14): „Kdekoli politik zpochybňuje legitimitu parlamentu, protože už nereprezentuje Hlas Národa, začíná to zavánět věčným fašismem.“

3. Závěr

„Člověk sděluje svou vlastní duchovní bytnost ve svém jazyce.“

(Benjamin, 2011, s. 9)

Promýšleli jsme diskursivně vedoucí představu jak některých sociálněvědních teoretických systémů (ideál-typ komunikativního jednání), tak „reálných“ komunikačních politických procesů. Sociálněkonsenzuální paradigma předpokládá, že v kontextu fungující liberální (nebo postliberální/postpravdivé) demokracie je struktura společenské stratifikace a celková funkce složek sociálního systému založena na součinnosti domlouvajících se aktérů. Je zřejmé, že je zde sílící tendence postupně vytlačovat ze standardního politického proudu kritický dialog, a to ve prospěch několika specifických centrálních propozic, které ve výsledku tvoří homogenní třídy argumentačních struktur.²⁶ Jak zmiňuje S. Žižek, v rámci „postpolitické biopolitiky“, která opouští většinu starých ideologických soubojů a nahrazuje je expertním managementem, ne-
jde již

o rozdíl mezi dvěma vizemi nebo soubory axiomů, ale o rozdíl mezi politikou založenou na souboru univerzálních axiomů a politikou, která odmítá samotnou konstitutivní dimenzi politična, neboť se uchyluje ke strachu jako svému nejzazšímu mobilizačnímu principu: strachu z imigrantů, strachu ze zločinu, strachu z bezbožné sexuální zvrácenosti, strachu ze samotného nadměrného státu s jeho břemenem vysokého zdanění, strachu z ekologické katastrofy, strachu z obtěžování. Taková (post)politika vždy

²⁶ Srov.: „Pro naivní mravní svědomí nepřestává být překvapivé, že ti samí lidé, kteří se dopouštějí hrůzných násilných činů vůči svým nepřátelům, mohou projevovat přátelskou náklonost a laskavost vůči členům vlastní skupiny [...] Omezení našich mravních úvah na úzký okruh blízkých se zdá protičeč našemu spontánnímu vhledu, že jsme všichni lidé – se stejnými nadějemi, strachy a bolestmi, a máme tedy stejný oprávněný nárok na úctu a důstojnost. Následkem toho jsou ti, kdo omezují pole působnosti svých mravních principů hluboce nekonzistentní, dokonce ‚pokrytečtí‘. Vyjádřeno Habermasovými slovy – jsou zataženi do pragmatické kontradikce, protože porušují mravní normy, které dodržuje jejich vlastní jazyková komunita. Upírání těm, kdo jsou vně naší komunity, stejná základní morální práva jako těm, co jsou uvnitř, není přirozenou lidskou reakcí.“ (sic) (Žižek, 2013, s. 48–49)

spoléhá na manipulaci paranoidního davu [...]: je hrozivým shromážděním vystrašených lidí.

(Žižek, 2013, s. 42–43)

Diskursivní objekty jsou tak zcela jinak konstruovány a kritická teorie médií je nucena na tuto skutečnost reagovat. V rámci diskuse nastavené demagogickým způsobem uvozování a vyvozování si ideál komunikativního jednání hledá místo stěží. Zejména v momentech, kdy rychlost sdělení (Virilio, 2004) smazává možnost kritické diskuse a argumenty jsou nahrazeny *tweety*. Jak pesimisticky poznamenávají Adorno a Horkheimer,

[t]ento rozum je založen na směně. Člověk má svých cílů dosahovat jen zprostředkovaně, způsobem připomínajícím tržní chování, cestou malých zisků, které si je daná moc schopna vydobýt v rámci pravidel hry tím, že jeden ústupek vymění za jiný. Chytrácká strategie se začíná hroutit poté, co určitá moc přestane dodržovat pravidla hry a přikročí k bezprostřednímu uchvácení. Tehdy se rozpadá médium buržoazní tradiční inteligence, diskuse.

(Adorno & Horkheimer, 2009, s. 203)

Běžné kvazi-argumentativní struktury jsou založené nikoliv na zásadách logického vyplývání nebo rozumění, jak tomu chce normativně etická perspektiva představená klíčovým představitelem druhé generace frankfurtské školy, ale na základě eristických kvazi-argumentů, tzv. falacií (Walton, 2007). Tedy takových komunikačních situací, které lze označit jako záměrně manipulativní, jinými slovy takové situace, které porušují pravidla kritické diskuse například z hlediska griceovských pragmatistických maxim (Walton, 1990, s. 400; Emmeren & Grootendorst, 1987). Proto kritická teorie jakožto analýza fašizujících tendencí politických diskursů ve spojení s pragmatistickou analýzou argumentativního obsahu neztrácí nic na své aktuálnosti, je tomu právě naopak.

Martin Švantner, PhD., působí na Katedře elektronické kultury a sémiotiky (FHS UK) a Katedře sociologie (FF ZČU), kde se věnuje dějinám sémiotiky (je spoluautorem knih *Archeologie znaku a Stopování sémiotiky*), teorii znaku C. S. Peirce, pragmatistické orientované teorii argumentace a sociálněvědní epistemologii.
Email: Svantner.M@seznam.cz

Literatura

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2009). *Dialektika Osvícenství*. Praha: OIKOYMENH.
- Barthes R., Lévi-Strauss C. & Merleau-Ponty M. (1994). *Chvála moudrosti*. Bratislava: Archa.
- Bauman, Z. (2003). *Modernita a holokaust*. Praha: SLON.
- Benjamin, W. (2011). *Teoretické pasáže*. Praha: OIKOYMENH.
- Borecký, F., Fišerová, M., Švantner, M., & Váša, O. (2011). *Rozum, nerozum a přesvědčivost obrazů*. Praha: Togga.
- Darnton, R. (2013). *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*. Praha: Argo.
- Derrida, J. (1993). *Spectres de Marx: l'état de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*. Paris: Editions Galilee.
- Eco, U. (2008). *Poznámky na krabičkách od sirek*. Praha: Argo.
- Eco, U. (2013). *Vytváření nepřítel*. Praha: Argo.
- Eco, U. (2014). *Travels in Hyperreality*. New York: Hartcourt.
- Eco, U. (1995). Eternal Fascism: Fourteen Ways of Looking at a Blackshirt. *New York Review of Books*, 22(June), 12–15.
- Eemeren, F. H., & Grootendorst, R. (1987). Fallacies in pragma-dialectical perspective. *Argumentation*, 1(3), 283–301.
- Foucault, M. (2005). *Je třeba bránit společnost*. Praha: Filosofia.
- Grice, P. J. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics*. 3: *Speech acts* (pp. 41–58) New York: Academic Press.
- Glucksmann, A. (2011). *Rozprava o nenávisti*. Praha: Kalich.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung* (Band 1). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1994). *Theorie des kommunikativen Handelns. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft* (Band 2). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Honneth, A. (2010). *Kampf um Anerkennung: Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Honneth, A. (2011). *Patologie rozumu*. Praha: Filosofia.
- Charvát, M., Karla, M., & Švantner, M. (2015). *Archeologie znaku: vybrané studie k dějinám sémiotiky*. Praha: Togga.
- Lucas, Ch. L., & Robinson, P. (Eds.). (2004). *New Religious Movements in the Twenty-first Century: Legal, Political, and Social Challenges in Global Perspective*. London: Routledge.
- Luhmann, N. (2002). *Láska jako vášeň*. Praha: Prostor.
- Reisigl, M., & Wodak, R. (2005). *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Stirk, P. M. R. (1992). *Max Horkheimer: A New Interpretation*. London: Harvester.
- Švantner, M. (2017). Nepochopená setkání: sémiotika a sociální věda o médiích. *Sociální studia* (v tisku).
- Virilio, P. (2004). *Informatická bomba*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Walton, D. (1990). What is Reasoning? What is Argument? *Journal of Philosophy*, 88(8), 399–419.
- Walton, D. (2007). *Media Argumentation: Dialectic, Persuasion, and Rhetoric*. New York: Cambridge University Press.
- Walton, D. (2008). *Informal Logic: A Pragmatic Approach*. New York: Cambridge University Press.

Walzer, M. (2000). *Interpretace a sociální kritika*. Praha: Filosofia.

Žižek, S. (2013). *Násilí*. Praha: Rybka Publishers.

Zdroje

Přijel jsem se od vás učit, řekl Zeman v Číně. Doslovný přepis rozhovoru: <http://echo24.cz/a/wB-vUC/prijel-jsem-se-od-vas-ucit-rekl-zeman-v-cine-doslovnny-prepis-rozhovoru> [29. 5. 2017]

Is this a Muslim ban? Trump's executive order explained: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/28/trump-immigration-ban-syria-muslims-reaction-lawsuits> [29. 5. 2017]

VIDEO: „Jste zkorumpovaná pakáž,“ vyjel Babiš na novinářku ČT. Ptala se na jeho dluhopisy: <http://zpravy.e15.cz/domaci/politika/video-jste-zkorumpovana-pakaz-vyjel-babis-na-novinarku-ct-ptala-se-na-jeho-dluhopisy-1328279> [29. 5. 2017]

Ovčáček: Zpoždění prezidenta způsobili dispečeri. Ti nařčení odmítají: http://zpravy.idnes.cz/zeman-zpozdzeni-rizeni-letoveho-provozu-ceska-delegace-kovac-pohreb-11c-domaci.aspx?c=A161014_154238_domaci_san [29. 5. 2017]

Nová zmatená móda: boj proti údajnému neomarxismu v Evropě: <http://www.reflex.cz/clanek/komentare/68975/nova-zmatena-moda-boj-proti-udajnemu-neomarxismu-v-evrope.html> [29. 5. 2017]

Kotlebovy hlídky ze slovenských vlaků nezmizely. Tváří se, že se jen vozí: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/2011309-kotlebovy-hlidky-ze-slovenskych-vlaku-nezmizely-tvari-se-ze-se-jen-vozi> [29. 5. 2017].